

EURÓPAI UNIÓS PROJEKTEK INNOVATÍV HATÁSA KÁRPÁTALJA TURISZTIKAI KÍNÁLATÁRA

THE EUROPEAN UNION PROJECTS INNOVATIVE IMPACTS ON THE TOURISM OFFER OF TRANSCARPATHIA

Ildikó KAMPÓ^a

^aUniversity of Pécs, 7624 Pécs, Ifjúság útja 6., ikamp9@gmail.com

Cite this article: Kampó, I. (2026). The European Union Projects Innovative Impacts on the Tourism Offer of Transcarpathia. *Deturope*, 18(1), 108-138.

Abstract

Tourism is not only an economic factor, but also has social and environmental impacts. In the case of Transcarpathia, it is especially important that tourists not only appear as transients, but also leave the region enriched with real experiences.

The EU offers several development programs targeting different regions and sectors, so the development of tourism in Transcarpathia can also benefit from EU funding.

A key role in increasing the region's tourist attractiveness is the renewal of marketing and sales strategies. One of the most important aspects of EU projects is innovation, especially the integration of digital technologies into tourism. In addition to the use of digital technology, EU projects are also moving Transcarpathia towards sustainable tourism.

The innovative impact of EU projects on tourism in Zakarpattia is extremely positive. Sustainable tourism, infrastructure development, the use of digital technologies and the involvement of local communities all contribute to making the area increasingly attractive to tourists.

Keywords: Transcarpathian tourism, EU development programmes, innovation, sustainability, regional development

BEVEZETÉS

Kárpátalja, a Kárpátok festői tájain elhelyezkedő régió, mely gazdag kulturális örökséggel, lenyűgöző természeti szépségekkel és sokszínű néprajzi hagyományokkal büszkélkedhet. A térség turizmusának fejlesztése kiemelt fontosságú, hiszen a helyi gazdaság megerősítése és a közösségek fenntartható fejlődése szoros összefüggésben áll a látogatók számának növekedésével. Az Európai Unió által támogatott projektek ebben a folyamatban jelentős szerepet játszanak, hiszen céljaik között szerepel a régió vonzerejének növelése, a helyi infrastruktúra fejlesztése és a fenntartható turizmus elősegítése.

A turizmus nem csupán gazdasági tényező, hanem társadalmi és környezeti hatásokkal is bír. Kárpátalja esetében különösen fontos, hogy a turisták ne csak átutazóként jelenjenek meg, hanem valódi élményekkel gazdagodva távozzanak a térségből. Az EU-s projektek révén

megvalósuló innovációk képesek új, vonzó programokat, szolgáltatásokat és élményeket teremteni, amelyek segítik a helyi közösségek fejlődését, miközben megőrzik a kulturális örökséget és a természeti értékeket.

A régió turisztikai vonzerejének növelésében kulcsszerepet játszik a marketing és az értékesítési stratégiák megújítása. Az EU által finanszírozott projektek lehetőséget adnak arra, hogy a helyi vállalkozások és turisztikai szolgáltatók együttműködjenek, tapasztalatokat cseréljenek, valamint új módszereket és eszközöket sajátítsanak el. Az innovációs lehetőségek kiaknázása érdekében fontos, hogy a helyi közösségek, a turisztikai szakemberek és az önkormányzatok szorosabb kapcsolatban dolgozzanak együtt, hiszen ez a siker kulcsa. (Kengyel, 2008)

A digitális technológia térnyerése szintén jelentős hatással van a turizmusra. Az EU-s projektek keretében a digitális platformok és alkalmazások fejlesztése lehetővé teszi, hogy a turisták könnyebben tájékozódjanak a helyi látnivalókról, programokról és szolgáltatásokról. Ezen eszközök révén a látogatók jobban megismerhetik a térség kulturális és természeti értékeit, valamint élményeiket megoszthatják másokkal, így fokozva Kárpátalja hírnevét és vonzerejét. (Fejes, 2023)

Egy másik fontos szempont a fenntarthatóság. A helyi közösségek számára elengedhetetlen, hogy a turizmus fejlődése ne járjon a környezeti erőforrások kimerülésével vagy a kulturális értékek leépülésével. (Lengyel, 2010) Az EU-s projektek keretében megvalósuló környezetbarát kezdeményezések és fenntartható turizmusra vonatkozó irányelvek hozzájárulnak ahhoz, hogy a turizmus a jövőben is pozitív hatással legyen a térségre. A helyi termékek és szolgáltatások népszerűsítése, a természetvédelmi területek fenntartása és a közlekedési lehetőségek fejlesztése mind olyan lépések, amelyek elősegítik Kárpátalja hosszú távú fenntarthatóságát.

Kárpátalja turizmusának jövője szorosan összefonódik az EU-s projektek által nyújtott innovatív megoldásokkal. A helyi közösségek, a turisztikai szolgáltatók és az önkormányzatok együttműködésével a térség képes lehet arra, hogy nemcsak a látogatók számára vonzó úti céllá váljon, hanem a helyi lakosság életminőségét is javítsa. A következő fejezetekben részletesen bemutatjuk azokat a konkrét projekteket és kezdeményezéseket, amelyek már most is érezhető hatással vannak Kárpátalja turisztikai vonzerejére.

A tanulmány célja, hogy bemutassa milyen hatással vannak a határokon átnyúló nemzetközi projektek Kárpátalja gazdaságára, s ezen belül is a pozitív hatásait a turizmusra, mely szoros kapcsolatban van a területfejlesztéssel.

A tanulmány elkészítéséhez elsősorban szekunder kutatási módszert alkalmaztam, felkutatva és elemezve a lehető legtöbb szakirodalmat és adatbázist. A primer kutatási módszer alapjául egy kérdőíves felmérés szolgált, mely a nemzetközi projektekben részt vevő kárpátaljai állami és civil szervezetek (13 szervezet nyilatkozott) képviselői körében zajlott. A kérdőívek által gyűjtött válaszok segítenek részletesebb képet kapni arról, milyen kihívásokkal kellett szembenézniük ezeknek a turisztikai szereplőknek az utóbbi időszakban, és hogyan alkalmazkodtak szinte naponta a változásokhoz, miközben egy globális méretű negatív esemény (Covid-19) sújtotta őket, majd ezt követően két lokális geopolitikai esemény (2014-es Donyecki és Luhanszki események, majd a 2022-es orosz-ukrán háború kitörése) rémálomszerű hatásai alá kerültek.

1. Az Egán Ede Kárpátaljai Gazdaságfejlesztési Központ Jótékonyági Alapítvány pályázatai

2016-ban írta ki először pályázatait lebonyolítóként az Egán Ede Kárpátaljai Gazdaságfejlesztési Központ Jótékonyági Alapítvány (<https://eganede.com/?q=node/17>), melyet követően még 2017-ben, illetve 2019-ben is volt lehetőségük a kárpátaljai magyar gazdasági szereplőknek fejlesztési forrásokra pályázni. A pályázatokat az Egán Ede-tervben lefektetett irányvonalak (ágazati kitörési pontok) mentén 3 területen hirdették meg: a vállalkozásfejlesztés, a mezőgazdaság, illetve a turizmus területén. Kivételt csak a 2017-es év jelent, amikor turisztikai pályázatot nem írtak ki. (<https://eganede.com/?q=palyazati-felhivasok&l=hu>)

Jogosultsági feltételként szabták meg, hogy csak a már hivatalosan bejegyzett vagy a – támogatási szerződés megkötéséig – bejegyzést vállaló gazdasági szereplők (egyéni vállalkozók vagy kkv-k) nyújthatnak be pályázatot. Ez a követelmény elősegítette az Egán Ede-terv azon céljainak teljesítését, melyek a (hivatalos) kárpátaljai magyar gazdasági közösség megteremtésére és megerősítésére, a vállalkozóvá válás ösztönzésére, és értelemszerűen a magyar érdekeltségű vállalkozások számának növelésére irányultak. Ez egyrészt jelentős bevételeket generált az ukrán központi költségvetés részére, másrészt pedig a magyar vállalkozók körében kívánt meg alkalmazkodást az új helyzethez. A vállalkozási tevékenység tartós működése érdekében a pályázóknak egy hosszabb (jellemzően 5 éves) fenntartási időszakot, illetve elidegenítési tilalmat kellett vállalniuk a pályázat tárgyára. Ez a visszaélések lehetőségének minimalizálása mellett az otthonmaradás ösztönzését is szolgálta. A pályázók projektjeik teljes költségének 80%-ára kaphattak maximum támogatást, azaz legalább 20%-os önrészt kellett vállalniuk. Ezt a követelményt ugyanakkor 2017-től a nagycsaládos pályázók vonatkozásában 10%-ra csökkentették. Az értékelési szempontoknál

ugyanakkor – arányosan – előnyben részesítették azokat a pályázatokat, melyeknél a meghatározott minimumnál nagyobb hányadban használtak fel saját pénzügyi erőforrást. A kiírás feltételként szabta meg, hogy a beszerzendő – szigorúan új – termék forgalmazójának magyarországi vagy ukrainai bejegyzésű cégnek kellett lennie. Ez közvetlen vagy közvetett módon (pl. magyarországi termékek ukrainai piacon való megjelenése, vagy a pályázat keretében Magyarországon megvásárolt eszközök által ukrainai fogyasztók ellátása) segítette az Egán Ede-terv stratégiai céljai között felállított híd szerep betöltését a magyarországi és ukrainai gazdasági szereplők között. A magyar és az ukrán vállalkozói réteg erősítését, közvetett támogatását szolgálta az a pályázatértékelési szempont is, mely előnyben részesítette a magyar vagy ukrán gyártmányú termékek beszerzését a pályázat során.

Az első, 2016-os kiírás során a turizmus területén a magasabb megpályázható támogatási összeg (maximum 4,5 millió Ft) és az infrastrukturális fejlesztés lehetősége volt vonzó a pályázók számára, így a beruházási kategória (a benyújtott pályázatok több mint 70%-a) volt a népszerűbb az eszközbeszerzéssel szemben. Turisztikai fejlesztési céllal a kategóriára jutó összes támogatás több mint háromnegyede (összesen több mint 336 millió Ft) a Beregszászban és a Beregszászi járásban tevékenykedő magyar vállalkozók számára lett odaítélve 114 sikeres pályázat keretében. (Egán Ede, 2023a)

Az előző évhez képest 2017-ben turizmus kategóriában nem írtak ki pályázatot.

Az eddigi legutolsó, 2019-es pályázati körbe ismét visszakerült a turizmus. A 3 év kihagyás után újra meghirdetett turisztikai kategóriában – a 2016-os pályázati ciklus negatív tapasztalatai után – leszűkítették a pályázók körét azon vállalkozókra vagy vállalkozásokra, amelyek szálláshelyei rendelkeztek a Kárpátaljai Magyar Turisztikai Tanács által kiadott „falusi vendégház” minősítéssel. A legmagasabb támogatási összeget (5 millió Ft) ebben az évben az e vendégházakon eszközölni kívánt beruházásokra lehetett igényelni. Az előző, rendkívül sikeres 2017-es pályázati kiírások után 2019-ben jelentősen, (mintegy harmadával) visszaesett az érdeklődés és a benyújtott pályázatok száma. A visszaesés egyik oka értelemszerűen a kárpátaljai magyarság körében a gazdálkodási tevékenységek között kisebb részesedéssel bíró turisztikai szektor pályázati kategóriáinak – a másik két területhez mérten – alacsonyabb számaiban keresendő. (Egán Ede, 2023b)

2. Interreges pályázatok

Az Interreg program az Európai Unió regionális fejlesztési politikájának egyik fontos pillére, amely a határokon átnyúló együttműködést és a regionális integrációt hivatott elősegíteni. Az

Interreg program különböző szakaszai az EU bővülésével és a regionális politikai célok fejlődésével párhuzamosan alakultak.

A Római Szerződésben (1957) is megfogalmazott, de a gyakorlatban igazán a 70-es évektől fontossá váló regionális politika „...a gazdasági tevékenységek befolyásolása és a régiók közötti társadalmi gazdasági különbségek mérséklése érdekében történő beavatkozás” (Kengyel, 2008: 57. old.). Az 1986-ban aláírt Egységes Európai Okmányban a gazdasági és társadalmi kohézió céljának az egyes régiók közötti egyenlőtlenségek csökkentését és a leghátrányosabb helyzetben lévők felzárkóztatását tekintik. A Lisszaboni Szerződésben a gazdasági és társadalmi kohézió fogalma pedig kiegészül a területi kohézió definíciójával is, mely a területi fejlődés kiegyensúlyozottabbá és fenntarthatóbbá tételét állítja a középpontba. (Fejes Norbert, 2023)

Azt követően tehát, hogy az Egységes Európai Okmányban először megfogalmazódott a gazdasági és társadalmi kohézió szükségessége az átfogó, harmonikus fejlődés előmozdítása érdekében, 1989-ben elindult a kohéziós politika első négyéves (1989-1993) tervezési időszaka, mely először kezelte integráltan az egyes strukturális alapokat.

Az egyik ilyen közösségi kezdeményezés az INTERREG volt, melynek irányelveit a Bizottság 1990 márciusában fektette le. Az egységes piac kilátásba helyezésével az INTERREG célja az volt, hogy a Közösségen belüli határrégiók közötti együttműködést erősítse, valamint segítse a külső határain lévő területeket a távoli elhelyezkedésükből adódó problémák leküzdésében (EUR-Lex, 1990.11.15., COM (90) 516, 47. o., 54. o.).

A Bizottság 1990. július 25-i ülésén aztán döntés született az INTERREG közösségi kezdeményezés létrehozásáról, melynek irányelveit és fejlesztési céljait a C (90) 1562/3 számú Közleményben fogalmazták meg a tagállamok részére:

- a Közösség külső és belső határ menti területeinek a támogatása a viszonylagos izoláltságukból adódó fejlődési problémák leküzdésére, a helyi lakosság érdekeit szem előtt tartva és a környezetvédelemmel összeegyeztethető módon;
- a Közösség belső határain átívelő együttműködési hálózatok létrehozásának és fejlesztésének a támogatása;
- a külső határok menti területek alkalmazkodásának elősegítése azon új szerepükhöz, hogy az egységes integrált piac határterületeivé váltak;
- a harmadik országokkal folytatott együttműködés új lehetőségeire való reagálás a Közösség külső határ menti területein.

Az Interreg programnak három fő ága létezik:

- Interreg A (határon átnyúló együttműködés),

- Interreg B (térségi együttműködés) és
- Interreg C (nemzeti és regionális együttműködés).

Az A típusú projektek a szomszédos országok határmenti területein valósulnak meg, és céljuk a közös problémák megoldása, míg a B típusú projektek a nagyobb földrajzi területeket célozzák meg. A C típusú projektek a nemzeti és regionális határokon átívelő együttműködést segítik elő, támogatva a tapasztalatcserét és a legjobb gyakorlatok megosztását.

A Bizottság 1994 júniusában hozta létre hivatalosan az új fejlesztési időszakra az INTERREG II-t. A kezdeményezésnek két különálló ágat határoztak meg: a határon átnyúló együttműködést, valamint az energiahálózatok kiépítését (EUR-Lex, 01.07.94, 94/C 180/13).

Az INTERREG III célja továbbra is az volt, hogy a nemzeti határok ne akadályozzák az Unió területének kiegyensúlyozott fejlődését és integrációját. Az új időszak INTERREG programja három szálon futott: határon átnyúló (A), transznacionális (B) és interregionális (C) együttműködések. A tagállamok és a harmadik országok határterületei közötti fellépés is középpontba került, így jelentős figyelmet kívántak fordítani a Közösség külső hatáira (különösen a bővítés perspektíváját szem előtt tartva) (EUR-Lex, 2000.04.28., 2000/C 143/08).

Az Európai Területi Együttműködés INTERREG V név alatt 2014-2020 között is az EU kohéziós politikájának egyik fontos célkitűzése maradt, melynek ERFA általi támogatását az Európai Parlament és a Tanács 1299/2013/EU számú Rendelete foglalta keretbe. Rögzítette, hogy az EU harmonikus fejlődése érdekében támogatni kell a határokon átnyúló, a transznacionális és az interregionális együttműködést. A határokon átnyúló együttműködési programok keretében a határ menti régiókban azonosított közös kihívások leküzdését, a még feltáratlan növekedési lehetőségek kiaknázását és a köztük lévő együttműködés erősítését tűzték ki célul.

A nemrégiben zárult 2014-2020-as és a jelenleg futó 2021-2027-es fejlesztési időszakban Ukrainát érintő öt Interreg Programból (a Fekete-tengeri, a HUSKROUA, a PLBYUA és a ROUA Határon Átnyúló Együttműködési Programok, valamint a Duna Transznacionális Program) Kárpátalja négyben – egyedül a Fekete-tengeri programban nem – képezte, illetve képezi a programterület részét. Ennél ugyanakkor már jóval korábban élhetett Ukrajna és vele együtt Kárpátalja is az EU által biztosított források lehetőségével. Az Európai Unió 2004-es bővítésével ugyanis Ukrajna nyugati szomszédjai – Lengyelország, Szlovákia és Magyarország – a közösség tagjaivá váltak, mely a legnyugatibb ukrajnai területek (megyék), és így Kárpátalja előtt is megteremtette a lehetőséget az Interreg programokban való részvételre már a 2000-2006 közötti fejlesztési ciklusban. Ukrajna és vele együtt Kárpátalja –

a szomszédos országok (Magyarország, Szlovákia, Lengyelország) 2004-es uniós tagfelvételét követően – már a 2000-2006 közötti fejlesztési ciklusban is részesülhetett az INTERREG III azon szegmenséből, mely a szomszédos határrégiók nemzetközi együttműködése révén kívánta elősegíteni a regionális integrációt és fejlődést. A határon átnyúló együttműködési programok közül ugyanis Kárpátalja a Magyarország-Szlovákia-Ukrajna (HUSKUA), illetve a Lengyelország-Ukrajna-Belarusz (PLUABY) Szomszédosági Programokban is érintett volt.

A HUSKUA Szomszédosági Program – melynek területe magában foglalta Magyarországot mind a hét északi megyéjét, Budapestet, Szlovákia déli kerületeit, valamint Ukrajnából egyedülként Kárpátalját – az üzleti szolgáltató szféra fejlesztését, a kkv-k támogatását, a kapcsolatépítést, a közös tervezést, a határ menti vidékfejlesztést, valamint a környezet- és természetvédelmi együttműködést, illetve a térség kisléptékű közlekedési infrastruktúrájának fejlesztését helyezte előtérbe (VÁTI, 2004-2006).

A PLUABY Szomszédosági Programra is egy rövidebb, nem teljes fejlesztési ciklus jutott 2004-2006 között. Ebből következően a költségvetési keret is jelentősen kisebb volt (58,4 millió euró), mint a következő két teljes programozási időszak során rendelkezésre bocsátott (203,6 millió euró 2007-2013 között, illetve 201,4 millió euró 2014-2020 között). Az időszakok finanszírozási közötti lényeges különbség még, hogy az első, rövid ciklusban az EU a költségek 80%-át, míg a következő két programozási időszak során a kiadások 90%-át biztosította. 2 prioritást fogalmaztak meg: 1) a határ menti régiók versenyképességének növelését a határon átnyúló infrastruktúra korszerűsítésével és fejlesztésével; 2) a humán tőke és a határon átnyúló együttműködés intézményi formáinak fejlesztését és az EU határain a biztonság javítását.

A 2007-2013 közötti első teljes fejlesztési ciklusban is – az előző időszakhoz hasonlóan – két, a határ menti területek együttműködését támogató program érintette Kárpátalja területét. A továbbra is három ország relációjában működő PLBYUA Program területébe újabb, kapcsolódó régiókat (megyéket) emeltek be Belarusból és Ukrajnából. A HUSKUA Program – amely az előző ciklusban inkább tűnt a későbbi magyar-szlovák Interreg Program előzményének – területe ugyanakkor lényegesen átalakult: a magyarországi, illetve szlovákiai területek számát jelentős mértékben redukálták, Ukrajnából további megyéket kapcsoltak be, valamint romániai régiók is a programterület részévé váltak.

Az immár „négyhatárrégiós” HUSKROUA programban – a PLUABY programhoz hasonlóan – megkülönböztettek egymástól jogosult területeket, valamint szomszédos területeket teljes részvétellel, illetve korlátozott részvétellel. A minősítés pedig a projektekben

való jogosultságokat is meghatározta. A teljes részvétellel bíró szomszédos területek szervezetei mindenféle korlátozás nélkül részt vehettek a programban, a korlátozott részvételi területek számára ugyanakkor bizonyos korlátozásokat határozott meg a Közös Munkacsoport. A négyhatárégiós program Közös Operatív Programdokumentuma egy-egy projekt partnerségének összeállítása kapcsán is felállított egy fontos kitételt. Az ENPI CBC Végrehajtási Rendelet 40. cikkének 1. pontja alapján ugyanis kimondta, hogy minden projekt esetében kötelező legalább egy ukrainai és legalább egy tagállami szervezetnek a részvétele (HUSKROUA CBC 2007-2013 KOP, 9-11. o.).

A 2014-2021 közötti Interreg időszak célkitűzései között szerepelt a gazdasági növekedés elősegítése, a környezeti fenntarthatóság biztosítása, valamint a szociális befogadás és a társadalmi innováció ösztönzése. A projektek támogatják a regionális innovációt, a digitális átállást, valamint a munkahelyteremtést. A prioritások közé tartozott a közlekedési infrastruktúra fejlesztése, a turizmus népszerűsítése, a kulturális örökség védelme és a fenntartható fejlődés biztosítása.

A 2014-2020-as uniós fejlesztési programidőszakban Kárpátalja – a négyhatárégiós és a PLBYUA Program mellett – egy újabb, a Románia-Ukrajna (ROUA) Program része lett.

A HUSKROUA Program területe az előző időszakhoz képest érdemben nem változott: továbbra is a korábbi hét megye alkotta az alaptérséget, melyhez három régió teljes vagy korlátozott részvételi joggal rendelkező szomszédos térségként csatlakozott. A korlátozott részvételi joggal rendelkező térségek csak magyarországi vagy szlovákiai partnerekkel közösen vehettek részt projektekből.

A PLBYUA Program területe csupán az alap- és szomszédos térségek összetételében, határvonaláiban változott minimálisan (JTS of the PLBYUA CBC Programme, 2014-2023, 7-13. o.). Az eltérő besorolású területek jogosultságai között ugyanakkor már nem volt érdemi különbség, mindkét típusú terület intézményei egyenlő feltételekkel vehettek részt a Programban.

Kárpátalja számára tehát a leglényegesebb változást – az előző fejlesztési ciklushoz képest – a ROUA Programban való részvétel jelentette a 2014-2020-as időszakban. A ROUA Program területe összesen 9 alaptérségből, és – a négyhatárégiós programhoz hasonlóan – a legjelentősebb társadalmi, gazdasági és kulturális központokból (két főváros) tevődött össze.

HUSKUA Szomszédási Program 2004-2006

A projektek túlnyomó többsége magyar-szlovák együttműködésben valósult meg, illetve a két uniós tagország területét érintette, amit már a programterület is előrevetített. Ez alapján a

Program inkább tűnik a későbbi Magyarország-Szlovákia (HUSK) Határon Átnyúló Együtműködési Program előzményének, mint a négyhatárregiós HUSKROUA Programénak. (JTS of the HUSKUA Programme, 2004-2006)

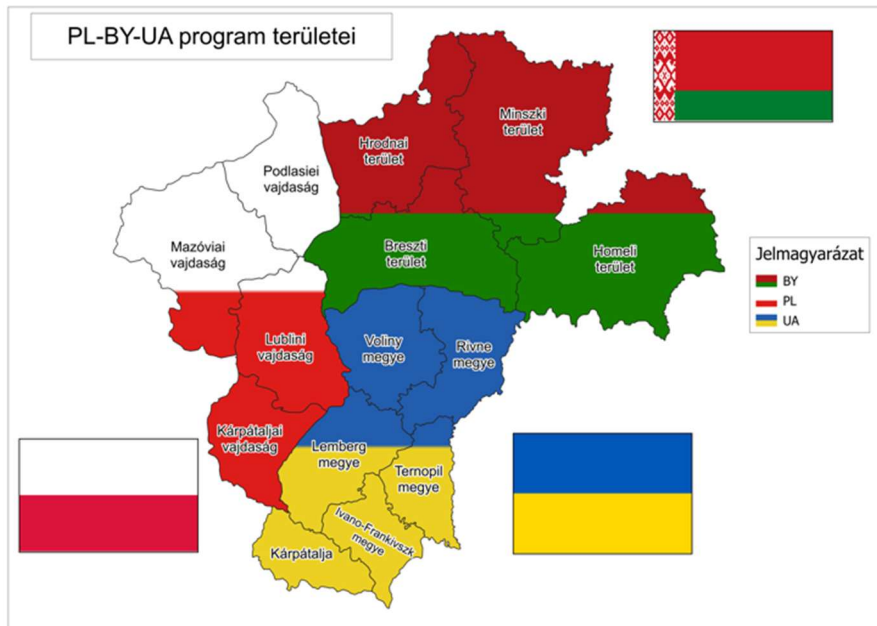
A kárpátaljai szervezetek csupán kevés projektben voltak közvetlenül támogatottak, hiszen csupán 4 projekt esetében rendel a dokumentum költségvetési tételt egy-egy kárpátaljai székhelyű szervezet mellé összesen mintegy 51,5 millió forint és kb. 550 ezer euró értékben. E 4 projekt közül kettő környezetvédelmi tematikájú (megújuló energia, illetve árvízvédelem és vízgazdálkodás) tanulmány, illetve terv elkészítésére, 1-1 projekt pedig egészségügyi, illetve turisztikai fejlesztésre (turisztikai információs központ létrehozása) irányult. Ezen túl még 17 olyan projekt valósulhatott meg, amelyben valamilyen formában – közvetlenül (a projektvégrehajtásban szerepet vállalt kárpátaljai szervezet) vagy közvetve (pl. kárpátaljai szereplőket hívtak meg egy-egy képzésre vagy más típusú rendezvényre; egyes környezetvédelmi, tervezési vagy infrastrukturális projektek Kárpátalja területét is érintették) – Kárpátalja is bevonásra kerülhetett. A kárpátaljai szervezetek zöme ungvári székhellyel rendelkezett, de akadt – helyi magyar kötődésű – munkácsi és beregszászi résztvevője is a projekteknek. A kárpátaljai érintettségű projektek között volt környezetvédelmi, turisztikai, vállalkozási és gazdasági együttműködési, oktatási, illetve infrastruktúra-fejlesztési tárgyú projekt is (VÁTI, 2004-2006).

A kárpátaljai szereplők számára az uniós programozás és fejlesztéspolitika ekkor még egy új, addig nem tapasztalt terep volt.

A PLUABY Szomszédsági Program

A program indulásának 15. évfordulójára megjelentetett kiadvány szerint a 2004-2006 közötti időszakban összesen 167 projekt valósult meg. A két EU-n kívüli ország közül az ukrain szervezetek bizonyultak motiváltabbaknak a programban való részvételre, ugyanis a nyugat-ukrain intézmények a projektek 68%-ának megvalósításában vállaltak szerepet, szemben a belorusz intézmények alacsony részvételi mutatójával (a projektek 26%-a). Kárpátalja 2 vezető kedvezményezettet biztosított a program megvalósítása során. Megjegyzendő, hogy a leggyakrabban kormányzati, illetve önkormányzati testületek jelentkeztek támogatásért, illetve projektmegvalósításért mindhárom országból. Népszerű terület volt a kulturális örökség megőrzése (25 projekt), valamint a közlekedési infrastruktúra fejlesztés is (28 projekt) (JTS of the PLBYUA CBC Programme: 2014-2020).

1. ábra: PLUABY CBC területi megoszlása

Forrás: Forrás: JTS of the PLBYUA CBC Programme: 2014–2020 – saját szerkesztés

A fenti kiadvány nem közöl részletesebb információkat az egyes szervezetekre jutó költségkeretekről, ezért nagyon nehéz bármilyen pontos megállapítást, illetve következtetést levonni a program és Kárpátalja vonatkozásában.

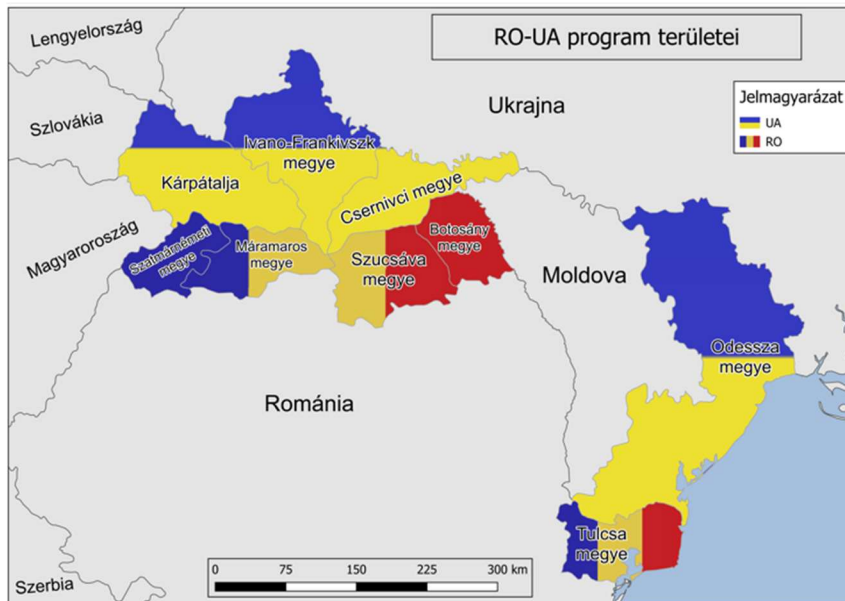
A PLBYUA Program keretében 2007-2013 között összesen 117 projekt valósult meg. A projektek mintegy 40%-a a határon átnyúló együttműködés regionális és helyi lehetőségeinek fejlesztését ösztönözte. A leggyakoribb partnerség a kétoldalú ukrán-lengyel reláció volt (74 projekt, az összes projekt több mint 60%-a). Háromoldalú (ukrán-lengyel-belorusz) partnerség csupán 14 projektben jött létre. Mindössze 1 projektben volt kárpátaljai partner vezető kedvezményezett (JTS of the PLBYUA CBC Programme: 2014-2020). Ez egy fejlesztési ügynökség volt Nagyszőlősről, a projekt célkitűzése pedig az intézmények nemzetközi együttműködése és az egészségügyi szolgáltatások fejlesztése volt. További 6 másik projektben vett részt még 8 kárpátaljai szervezet projektpartnerként. A fentiek alapján megállapítható, hogy a lengyel-belorusz-ukrán együttműködésben megvalósuló program a 2007-2013 közötti időszakban sem generálhatott számottevő fejlődést Kárpátalján a csekély számú projektben való részvétel és az ezáltal a megyébe érkező alacsony támogatási összeg miatt.

A 2014-2020-as adatok pontatlan és eltérő, gyakran hiányos fellelhetősége miatt feltételezhetően 158 projekt valósulhatott meg/áll megvalósítás alatt a Program keretében. Ebből 16 érintette valamilyen formában Kárpátalját.

ROUA Szomszédsági Program

A 2014-2020 között futó román-ukrán (ROUA) program esetében sem Kárpátalja volt a fő célterület.

2. ábra: RO-UA CBC területi megoszlása

Forrás: JTS of the ROUA CBC Programme: 2014–2020 – saját szerkesztés

A kevés számú „hard” és „soft” típusú projekt mellett ugyanis nagy infrastrukturális projekt nem érintette a régiót. A négy kárpátaljai vezetési projektben három esetben ungvári, egy esetben rahói intézmény volt a fő kedvezményezett. Ungvár városa a projektpartnerek számában is kiemelkedik (több 50%-os részarány), mellette a román határhoz közelebb eső területek, a Técsői, illetve a Rahói járások szervezetei vállaltak szerepet. A Beregszász járás egy projektben volt érintett. A támogatások megoszlását tekintve ugyanakkor változik a helyzet, a legtöbb uniós támogatás ugyanis e program keretében – 1,4 millió eurót meghaladó értékben – a Rahói járásba érkezett a 2014-2020-as fejlesztési ciklusban. A tematikus célkitűzések szerint a Programból a legtöbb uniós forrás (a Kárpátaljára jutó hozzájárulások közel 40%-a) az egészségügy területét célozva érkezett a megyébe. Viszonylag nagyobb összegű – de az egészségügyre jutó források nagyjából fele – jutott kulturális projektekre, illetve katasztrófa megelőzésre és vészhelyzetkezelésre. (JTS of the ROUA CBC Programme: 2014-2020)

A HUSKROUA négyhatárrégiós program

2007-2013 között a három pályázati kiírás során összesen 138 projekt valósult meg. Ezek közül 135 normál és 3 ún. „nagy volumenű” projekt kapott támogatást. Ez utóbbiak

mindegyike zömében infrastrukturális fejlesztés volt és magában foglalta a magyar-ukrán, a szlovák-ukrán és a román-ukrán határátkelőhelyek modernizálását, felújítását, az átkelők megközelíthetőségének javítását, eszközbeszerzést és képzéseket. A 3 projekt egyenként 7,5 millió eurós költségvetéssel és 6,8 millió eurós uniós finanszírozással került megvalósításra. A 3 nagy volumenű projektre az EU által nyújtott támogatásból Kárpátalja, nevezetesen a Csapi Vámhivatal közel 10 millió eurót kapott a határátkelőhelyek kárpátaljai oldalainak fejlesztésére, modernizálására. A programdokumentumban megfogalmazott elvárás (kötelező ukrajnai partner) és a program szempontjából előnyös földrajzi elhelyezkedés folytán Kárpátalja a 3 nagy volumenű projekt mellett további 114 projektben (a támogatott projektek 85%-ában) volt érintett összesen 167 szervezettel (néhány szervezet több projektben is részt vett). (JTS of the HUSKROUA CBC Programme: 2007-2013)

Emellett környezetvédelmi célzatú, a vészhelyzetek kezelésére való felkészítést, illetve az intézmények közötti határon átnyúló együttműködést, a kapcsolatteremtést és -építést előtérbe helyező projektek valósultak meg a legnagyobb értékben EU-s támogatásból. Bár a gazdaság- és turizmusfejlesztési tengelyre irányozták elő a legkevesebb támogatást 2007-2013 között, ennek ellenére némileg meglepő, hogy a kárpátaljai szervezetek az ezen prioritásra szánt támogatási keretösszeget használták ki a legkevésbé (a támogatási keret 30%-a érkezett Kárpátaljára) az összes prioritást figyelembe véve. (JTS of the HUSKROUA CBC Programme: 2007-2013)

Kárpátalja szempontjából – a korábbi évekhez hasonlóan – 2014-2020-as kiírásban is a négyhatárrégiós program keretében érkezett messze a legtöbb uniós támogatás és a projektek több mint 4/5-e kárpátaljai szervezet részvételével valósult meg. Lényegesen kevesebb projektre (65 db a 117 db helyett) oszlott szét az EU-s támogatás, mint a korábbi kiírásban. Ez azt eredményezte, hogy a 2014-2020-as fejlesztési ciklusban nagyobb volumenű projektek kerülhettek megvalósításra a HUSKROUA program keretében. (JTS of the HUSKROUA CBC Programme: 2014-2020)

A Program honlapján található információk szerint a 2014-2020-as fejlesztési ciklusban 3 pályázati felhívás keretében 2 típusú projektre lehetett uniós támogatást nyerni: Nagy Infrastrukturális Projektekre, illetve hagyományos méretű, normál projektekre.

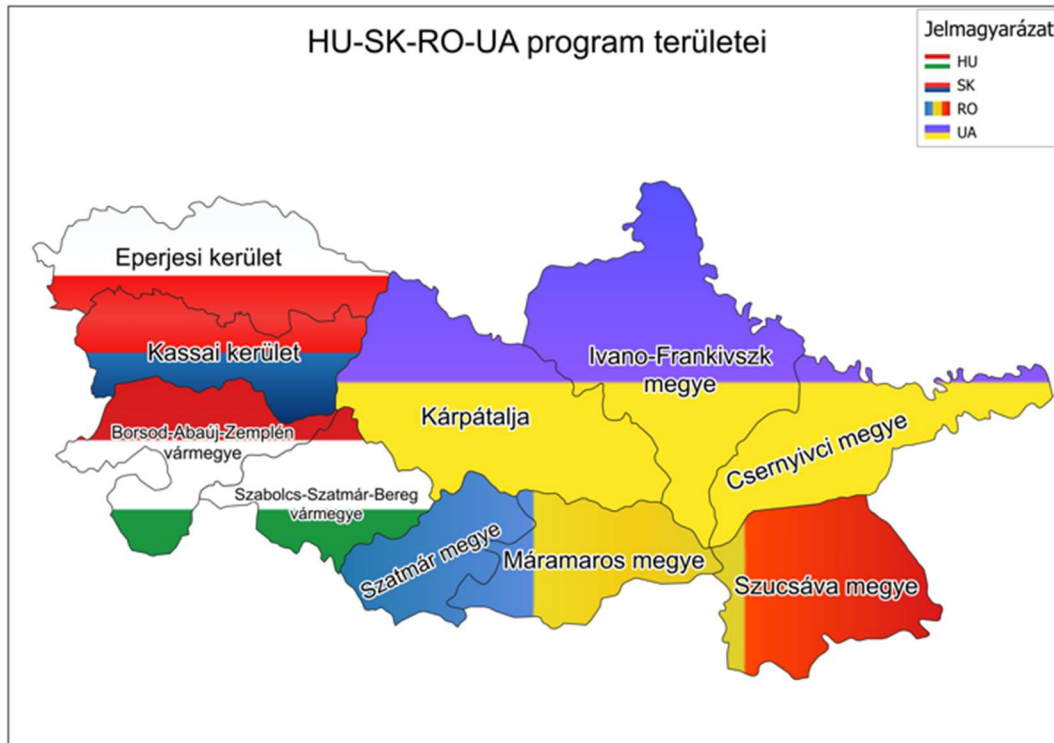
A Program honlapja alapján négy Nagy Infrastrukturális Projekt nyert el 15,6 millió euró értékű uniós támogatást. A projektek közül kettő a környezetvédelmi, egy-egy projekt pedig a közlekedés-fejlesztési, illetve a katasztrófa-megelőzési, illetve vészhelyzet-kezelési prioritások mentén valósult meg.

Normál méretű projektekből a második felhívás alkalmával 46 (32,8 millió euró uniós finanszírozással), míg a harmadik felhívás során 28 projektet (18 millió euróval) támogattak. A legtöbb, 22 normál projektet (az összes normál projekt 30%-át) a kultúra és örökség prioritás mentén valósították meg.

A normál méretű projektek közül 61 valósult meg kárpátaljai szervezet részvételével. E projektek keretében a 90 kárpátaljai partner összesen 16,8 millió euró uniós támogatásban részesült.

A 61 kárpátaljai részvétellel megvalósuló normál méretű projektet és – az ezek keretében – a megyébe érkező támogatásokat tematikus célok, illetve főbb tématerületek szerint vizsgálva egyértelműen kitűnik, hogy a legtöbb uniós hozzájárulás (a megyébe a normál projektek finanszírozására érkező források több mint negyede) az egészségügyi és szociális szolgáltatások fejlesztését szolgálta Kárpátalján. Számottevő forrás jutott még ugyanakkor turisztikai fejlesztésekre, kulturális és művészeti kezdeményezésekre, a közlekedési kapcsolatok javítására, valamint katasztrófa-megelőzésre is. (JTS of the HUSKROUA CBC Programme: 2014-2020)

3. ábra: A HUSKROUA programok területi eloszlása

Forrás: JTS of the HUSKROUA CBC Programme: 2014–2020 – saját szerkesztés

Összegezve, a négyhatárregiós program 2014-2020-as fejlesztési ciklusára megítélt összes uniós támogatás (66,4 millió euró) harmada (22,2 millió euró) érkezett Kárpátaljára 61 normál és 4 Nagy Infrastrukturális Projekt keretében. Kárpátaljai partnerséggel valósult meg (vagy van még folyamatban) tehát az összes projekt (78 db) közel 85%-a. A többi, Kárpátalját érintő Interreg Programmal összevetésben, mindez azt jelenti, hogy a HUSKROUA Program bizonyul – fejlesztési ciklusokon keresztül – a legjelentősebb uniós támogatási eszköznek a megye szervezetei, intézményei számára. (JTS of the HUSKROUA CBC Programme: 2014-2020)

3. A turisztikai pályázatok jellegzetessége

Turisztikát valamilyen formában érintő EU-s projektek 5 nagyobb irányzatra oszthatóak fel:

1. Szakrális felújítás
2. Innováció
3. Folklor
4. Műemlék felújítás
5. Alap infrastruktúra fejlesztés

Irányzatonként az alábbi változások tapasztalhatóak az elmúlt bő egy évtized alatt megvalósult pályázatok eredményeiként:

Szakrális felújítás, avagy vonzerő fejlesztés

A HUSKROUA program alatt számos jelentős projekt valósult meg, amelyek a szakrális épületek felújítására irányultak. Például a Kárpátaljai Református Egyház templomainak felújítása kiemelkedő példája volt a program sikerének. A projekt keretében több templom tetőszerkezetét és belső terét újították fel, ezzel nemcsak a vallási közösségek számára biztosítva a megfelelő körülményeket, hanem hozzájárulva a turizmus fejlesztéséhez is. Ilyen volt az ungvári Görögkatolikus Székesegyház helyreállítása és rekonstrukciója is. A projekt eredménye rekonstruált műemlék, ami kulcsfontosságú a látogatók számának növeléséhez.

A beregszászi és nyíregyházi Római Katolikus Egyház együttműködése is egy hasonló jellegű projektet eredményezett. A projekt kettős kihívással kívánt szembenézni: a kulturális örökség megőrzésével és a turisztikai tevékenységek javításával a határ menti térségben. Mind Nyíregyházán, mind Beregszászban harangtoronyokat kívánnak majd használni kilátópontként. Ehhez mindkét esetben fel kellett újítani és át kellett alakítani a lépcsőházat és a hozzá tartozó belső tereket, Beregszászban teljes lépcsőrekonstrukcióval, a nyíregyházi harangvezérlő egység cseréjével egyetemben. Beregszászban a tető- és ereszcatorna-rendszer

javítása, valamint az épület körüli vízelvezető rendszer rekonstrukciója volt az első, amely megakadályozza az épület további romlását.

A felújítások során a helyi anyagok és hagyományos építési technikák alkalmazására is hangsúlyt fektettek, így a projektek fenntarthatósága is biztosítva volt. A közösségi részvétel különösen fontos volt a felújítások során, hiszen a helyi lakosok aktívan részt vettek a munkálatokban, ami nemcsak a projektek sikeréhez, hanem a közösségi összetartozás érzésének erősítéséhez is hozzájárult.

A szakrális épületek felújítása mellett a program célja volt a kulturális örökség megőrzése is. A felújítások során különös figyelmet fordítottak a helyi hagyományokra és a művészeti értékek megőrzésére. A program keretében végzett felújítások hozzájárultak a szakrális épületek esztétikai értékének növeléséhez és a helyi közösségek kulturális identitásának erősítéséhez. (JTS of the HUSKROUA CBC Programme: 2014-2020)

Ezek a felújítások nemcsak a látogatottság számának a növelését voltak hivatottak javítani, hanem egyúttal az emlékművek állagmegóvásának is eleget tettek.

Innovációk a promócióban és a termékfejlesztésben

A HUSKROUA program keretein belül számos innovatív megoldást alkalmaztak Kárpátalján. Az egyik legfontosabb projekt a helyi látnivalók digitális promóciója volt, amelynek célja a térség turisztikai vonzerejének növelése volt. Digitális platformok létrehozásával és a közösségi média használatával a régió látogatottsága jelentősen megnőtt. A turisták számára elérhetővé váltak a helyi nevezetességek, programok és szolgáltatások, ezáltal javítva a látogatók tájékozódását. Virtuális múzeumok vagy épp kerékpárutak térképei váltak szintén elérhetővé.

Fontos kiemelni, hogy az innováció nem csak a technika új vívmányait hivatott bevetni a turizmusban, hanem egyúttal új attrakciók megvalósítását is eredményezte. Ilyenek például a gecsei pajtaszínház vagy épp a jurtamúzeum. (JTS of the ROUA CBC Programme: 2014-2020)

Egy másik fontos kezdeményezés a fenntartható turizmus előmozdítása volt. A program keretében olyan projektek valósultak meg, amelyek a helyi közösségek bevonásával valósultak meg, ezzel ösztönözve a helyi hagyományok és kultúra megőrzését. Például a helyi kézművesek és termelők bevonása a turisztikai ajánlatokba nemcsak a gazdaságot támogatta, hanem a látogatók autentikus élményben részesülését is lehetővé tette. (JTS of the HUSKROUA CBC Programme: 2014-2020)

Folklór

A folklór, mint a közösségi identitás és kultúra megjelenítője, az egyik legfontosabb eleme a nemzeti örökségnek. A 2014 és 2021 közötti időszak különösen jelentős volt a folklór területén, hiszen számos pályázat indult, amelyek célja a helyi hagyományok, szokások és népművészet fenntartása és népszerűsítése volt. A HUSKROUA pályázatok számos formát ölthettek, beleértve a kulturális rendezvényeket, workshopokat, kiállításokat és előadásokat. A pályázók között helyi önkormányzatok, civil szervezetek, kulturális intézmények és közösségi csoportok szerepeltek. A projektek sokszínűsége tükrözte a határ menti régiók gazdag kulturális örökségét, amely magában foglalja a néptáncot, népzene, kézművességet és egyéb hagyományos mesterségeket. A HUSKROUA program során megvalósított folklór pályázatok jelentős hatással voltak a helyi közösségekre. Számos projekt sikerült, amelyek hozzájárultak a közösségi kohézió erősítéséhez és a hagyományok átörökítéséhez. A rendezvények és workshopok nemcsak a helyiek számára nyújtottak élményt, hanem lehetőséget teremtettek a különböző kultúrák közötti párbeszédre is. (JTS of the HUSKROUA CBC Programme: 2014-2020)

Ezen pályázatok révén a helyi művészek és kézművesek is kiemelkedő szerepet kaptak, hiszen munkájukat szélesebb közönség előtt is bemutathatták. A folklór rendezvények gyakran vonzották a turistákat, ezáltal gazdasági előnyöket is jelentettek a régió számára. Jelentős fellendülést hozott a rendezvényturizmus számára. Nagyobb tömegek voltak megfigyelhetőek minden egyes ilyen jellegű rendezvényen az utóbbi években egészen a háborúig. Mind a külföldi, mind a belföldi turisták számára egyre szélesebb körben ismertté váltak.

Műemlék felújítás

A felújítások között szerepeltek várak, múzeumok és más jelentős épületek, amelyek nemcsak a történelmi értékek megőrzését szolgálták, hanem új turisztikai lehetőségeket is teremtettek a térségben. A projekt célja az volt, hogy a helyi közösségek bevonásával, fenntartható módon hozzájáruljanak a régió fejlődéséhez.

Ide tartoznak azok a pályázatok, melyek keretében történelmi műemlékek renoválása történt meg, tematikus útvonalakat jelöltek ki (KRA'GAS vagy épp a „Sóút” melynek keretében még 5 mini szobrot is kihelyeztek Kárpátalján).

Különböző várak, mint például a Técsői Vár, Huszti vár restaurálása is része volt a programnak, amely a turizmus fellendítését célozta.

Számos helyi múzeum, például a Kárpátaljai Magyar Múzeum, felújításon esett át, hogy modern kiállítási lehetőségeket kínáljon.

Különböző kulturális központok revitalizációja is része volt a programnak, amelyek helyi eseményeknek adnak otthont (JTS of the HUSKROUA CBC Programme: 2014-2020).

Alap infrastruktúra fejlesztés

A HUSKROUA projekt keretében végzett infrastruktúra fejlesztések célja a határon átnyúló együttműködés elősegítése volt. A fejlesztések a következő kulcsterületeket célozták:

Az úthálózat és a közlekedési kapcsolatok fejlesztése alapvető fontosságú volt a gazdasági kapcsolatok élénkítése érdekében. A határátkelőhelyek korszerűsítése, az utak javítása és új közlekedési útvonalak kialakítása lehetővé tette a gyorsabb és hatékonyabb áruszállítást, valamint a személyforgalmat.

A vízellátás és szennyvízelvezetés korszerűsítése kiemelt feladat volt, különösen a vidéki települések esetében. A projekt célja a tiszta ivóvízhez való hozzáférés javítása, valamint a környezetszennyezés csökkentése volt.

Az energiahatékonyság növelése érdekében több megújuló energiaforrást integráltak a meglévő rendszerekbe. A projekt célja az volt, hogy csökkentse a fosszilis tüzelőanyagok használatát, és támogassa a zöld energiatermelést.

Az alpinfrastruktúra fejlesztése nemcsak a fizikai környezet javítását célozta, hanem a közszolgáltatások, mint például az oktatás, egészségügy és szociális ellátás modernizálását is. A kulturális központok és közösségi terek fejlesztése hozzájárult a helyi identitás erősítéséhez.

A program keretében végrehajtott fejlesztések közé tartozik számos útszakasz felújítása és korszerűsítése, amely lehetővé tette a könnyebb és gyorsabb közlekedést a határ menti települések között. Az új utakkal csökkent a közlekedési balesetek száma és javult a közlekedési biztonság.

A határátkelők korszerűsítése csökkentette a várakozási időt és javította az áruforgalmat. Az új vámkezelési rendszerek és technológiák bevezetése gyorsabbá és hatékonyabbá tette a határon való átlépést.

Több település víz- és csatornahálózatának fejlesztése zajlott, amely javította a helyi lakosság életkörülményeit és egészségét. Az új szennyvíztisztító telepek telepítése hozzájárult a környezeti szennyezés csökkentéséhez.

A projekt keretében napelem- és szélenergia-berendezések telepítése is történt, amelyek segítettek csökkenteni az energiafogyasztás költségeit és környezeti lábnyomát.

A kulturális és közösségi terek fejlesztése lehetőséget adott a helyi közösségek számára, hogy aktívan részt vegyenek a kulturális életben. A központok modernizálása során új programokat indítottak, amelyek célja a helyi tradíciók megőrzése és bemutatása volt. (JTS of the HUSKROUA CBC Programme: 2014-2020).

4. Innovációk bemutatása és jellemzése

A HUSKROUA 2014-2021 program jelentős szerepet játszott a helyi közösségek fejlesztésében és a területfejlesztési innovációk előmozdításában. E program célja nemcsak a gazdasági és társadalmi együttműködés erősítése volt, hanem a fenntartható fejlődés és az életminőség javítása is. A következőkben részletesen bemutatom a területfejlesztési innovációkat, amelyek a program keretében valósultak meg, és amelyek hozzájárultak a régió fejlődéséhez.

A HUSKROUA program célkitűzései között szerepelt a gazdasági növekedés elősegítése, a helyi közösségek társadalmi kohéziójának erősítése, valamint a környezeti fenntarthatóság biztosítása.

A program négy fő irányvonal köré épült:

- a. Gazdasági fejlesztés: A helyi vállalkozások támogatása, innovatív megoldások bevezetése és a foglalkoztatás növelése.
- b. Környezetvédelem: Fenntartható megoldások alkalmazása az erőforrások kezelésében és a környezeti problémák kezelésében.
- c. Társadalmi szolgáltatások fejlesztése: Az oktatás, egészségügy és szociális ellátás javítása, különös figyelmet fordítva a hátrányos helyzetű csoportokra.
- d. Kultúra és közösség: A helyi kulturális értékek megőrzése és fejlesztése, valamint a közösségi élet erősítése.

A HUSKROUA program során a gazdasági fejlesztés érdekében számos innovációs megoldást vezettek be, amelyek célja a helyi vállalkozások versenyképességének növelése volt.

A program keretében vállalkozói inkubátorokat hoztak létre, amelyek célja a helyi vállalkozók támogatása volt. Ezek az inkubátorok szakmai mentorálást, képzéseket és üzleti tanácsadást kínáltak, lehetővé téve a fiatal vállalkozók számára, hogy sikeresen elindítsák és fejlesszék vállalkozásaikat. A helyi termelők és szolgáltatók számára rendezett workshopok és fórumok segítették a tapasztalatcserét és a hálózatosodást. (JTS of the HUSKROUA CBC Programme: 2014-2020)

A mezőgazdaság területén számos innovatív megoldást vezettek be, például a precíziós mezőgazdaság technológiáit. A program keretében gazdálkodók számára képzéseket szerveztek, amelyek során bemutatták az új technológiák alkalmazását, mint például a drónok használatát a földek monitorozására és a termés hozamok optimalizálására. E megoldások hozzájárultak a termelési hatékonyság növeléséhez és a fenntarthatóság erősítéséhez.

A környezetvédelem érdekében a HUSKROUA program számos fenntartható megoldást támogatott, amelyek célja a természeti erőforrások védelme és a környezetszennyezés csökkentése volt. (JTS of the HUSKROUA CBC Programme: 2014-2020)

A megújuló energiaforrások integrálása fontos része volt a programnak. A helyi közösségek számára napelem- és szélenergiaforrások telepítését támogatták, amelyek segítségével csökkenteni tudták az energiafogyasztás költségeit és környezeti lábnyomukat. A projekt keretében megvalósultak energiatakarékos programok is, amelyek célja az energiahatékonyság növelése volt, például az épületek szigetelésének javításával.

A hulladékkezelés terén is innovatív megoldásokat alkalmaztak, például szelektív hulladékgyűjtési programokat indítottak, amelyek célja a környezettudatosság növelése és a hulladék mennyiségének csökkentése volt. A helyi közösségek számára szervezett kampányok segítettek a tudatosság növelésében és a fenntartható életmód népszerűsítésében.

A társadalmi szolgáltatások fejlesztésére is nagy hangsúlyt fektettek, különös figyelmet fordítva a hátrányos helyzetű csoportokra.

Az oktatás fejlesztése érdekében a program keretében innovatív oktatási programokat indítottak, amelyek célja a helyi diákok képességeinek fejlesztése volt. Digitális tananyagok bevezetése, valamint online tanulási platformok kialakítása segítette a tanulást és a tudás megszerzését, különösen a járványhelyzet alatt. Az iskolák együttműködésével szervezett projektalapú tanulási programok is hozzájárultak a diákok aktív részvételéhez. (JTS of the HUSKROUA CBC Programme: 2014-2020)

Az egészségügyi szolgáltatások fejlesztése érdekében a helyi egészségügyi intézmények modernizálására és a telemedicina bevezetésére került sor. E megoldások lehetővé tették, hogy a lakosság könnyebben hozzáférjen az egészségügyi ellátáshoz, különösen a távoli területeken. Az egészségügyi kampányok és programok a helyi közösségek egészségtudatosságának növelését célozták.

A helyi kulturális értékek megőrzése és fejlesztése érdekében a HUSKROUA program számos innovatív megoldást támogatott. A program keretében különböző kulturális események és fesztiválok szervezésére került sor, amelyek célja a helyi hagyományok megőrzése és népszerűsítése volt. A fesztiválok nemcsak a kulturális örökség bemutatására

szolgáltak, hanem hozzájárultak a helyi gazdaság élénkítéséhez is, hiszen vonzották a turistákat és támogatták a helyi vállalkozásokat.

A közösségi terek fejlesztése szintén fontos része volt a programnak. Az új közösségi központok kialakítása lehetőséget adott a lakosságnak arra, hogy találkozzanak, együttműködjenek, és közös projekteket valósítsanak meg. E terek támogatják a helyi közösségi életet, erősítik a társadalmi kohéziót, és teret adnak a kulturális programoknak.

A program keretében végrehajtott területfejlesztési innovációk számos pozitív hatással jártak, amelyek a következő területeken mutatkoztak meg:

- a. Gazdasági növekedés: A helyi vállalkozások versenyképessége nőtt, új munkahelyek jöttek létre, és a gazdaság diverzifikálódott. Az innovatív mezőgazdasági megoldások és a vállalkozói inkubátorok hozzájárultak a helyi gazdaság fellendítéséhez.
- b. Környezetvédelem: A megújuló energiaforrások használata és a hulladékkezelési programok jelentősen csökkentették a környezeti terhelést. A helyi közösségek környezettudatossága növekedett, ami pozitívan hatott a természeti erőforrások védelmére.
- c. Társadalmi fejlődés: Az oktatási és egészségügyi programok révén a helyi lakosság életminősége javult. A közszolgáltatások fejlesztése és a hátrányos helyzetű csoportok támogatása hozzájárult a társadalmi kohézió erősítéséhez.
- d. Kulturális identitás: A kulturális események és közösségi terek fejlesztése erősítette a helyi identitást és a közösségi életet. A helyi hagyományok megőrzése és népszerűsítése hozzájárult a kulturális örökség megőrzéséhez.

A program számos új lehetőséget teremtett a helyi közösségek számára, és hozzájárult az országok közötti kapcsolatok erősítéséhez. A megvalósított innovációk nemcsak a jelenlegi problémák megoldását célozták, hanem hosszú távú fenntarthatóságot is biztosítottak a helyi közösségek számára. A program eredményei és hatásai hosszú távon is hozzájárulnak a határmenti térség fejlődéséhez és a helyi lakosság életminőségének javításához.

HU-SK-RO-UA innovációs pályázatai

A HU-SK-RO-UA keretében több pályázat is innovatív tartalommal bírt a turizmus szempontjából. (JTS of the HUSKROUA CBC Programme: 2014-2020) Ilyenek voltak az alábbiak:

1. SmartMuseum - INTELLIGENS MÚZEUM, MINT A KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG BEMUTATÁSÁNAK MÓDJA - 721,501.29 EUR - 3D-s galéria, s 3D-s túrák

tettek elérhetővé egy platformon. Nagy mennyiségű digitalizált kulturális örökségi tartalom vált elérhetővé a világhálón ezáltal.

Véleményem szerint ez nagyon pozitív hatással bír, mivel a fiatalabb generációkat is megszólítja a digitális térben.

2. COOLNET – KULTÚRA KAPCSOLAT – KULTURÁLIS MOBILITÁS A HATÁRMENTI TÉRSÉGBEN - 508,572.00 EUR - COOLMUSEUMS app elindítása (Google Playen elérhető), 8 tudományos kiadvány mellett egy olyan mobil applikáció vált elérhetővé, melyet bárki letölthet okoseszközzel, s máris teljes képet talál, hogy helyileg mit és hol talál.

Úgy gondolom, ez jelentősen elősegíti a területünkre látogatók megfelelő tájékozódását, hogy olyasmire is kíváncsivá váljanak, amit amúgy nem vagy csak véletlen felfedezés útján látogatnának meg.

3. KRA'GAS - A KÉZMŰVESSÉG ÉS A GASZTRONÓMIA, MINT A KÁRPÁTOK EURORÉGIÓ KULTURÁLIS ÖRÖKSÉGÉNEK FONTOS ELEMEI NÉPSZERŰSÍTÉSE - 581,954.68 EUR - kézműipar és gasztronómia területén 2 tematikus útvonal. Itt nem az útvonal ötlete az innovatív, hanem az, hogy antropológiai elemzéssel támogatták, majd a "kulturális turisták" speciális kategóriáját célozták meg. Így sikerült kiemelni a közös kulturális örökséget, segítve a régiót inkább közös kulturális területként, mint a helyi kultúrák összességéként. Ezt követően a régiót nem úti célok listájaként, hanem közös turisztikai célpontként népszerűsítik. A projekt abból indult ki, hogy a hagyományos termékek regionális piaci volumenének növekedése munkahelyeket és forrásokat biztosít az örökség megőrzéséhez, erősíti a regionális együttműködést, közelebb hozza a közösségeket és vékonyítja a három ország közötti választóvonalakat.

Számomra ez a projekt egy nagyon pozitív és élesmeglátású kezdeményezés, mivel a megfelelő célközönségnek találja a saját szája íze szerint a látnivalókat, s így valóban azokat éri el, akiket ez érdekel is.

4. SaltRoad - A TÖRTÉNELMI "SÓÚT" TURISZTIKAI VONZEREJÉNEK HELYREÁLLÍTÁSA - 344,626.40 EUR - A történelmi „Sóút” rekonstrukciója, s a mentén elhelyezkedő várak kutatása megyéken át, 5-5 miniszobor kihelyezése az utat jelezve. Első kiadvány megjelenése, mely elektronikusan is következik majd.

Itt felhívnam a figyelmet arra, hogy nem csak a sokak által ismert, s már-már unalmas munkácsi várról esik szó, hanem más végvárakról is (pl. huszti vár), melyek történelmünk fontos elemei voltak már a tatárjárás idején is.

5. MOBI - MODERN HATÁRINFRASTRUKTÚRA - SIKERES KÁRPÁTOK RÉGIÓ - 946,782.00 EUR - határátkelő helyek modernizálása a vízummentes határforgalom meggyorsítása érdekében, melynek köszönhetően megnövekedett és meggyorsult mind a személy- és mind a teherforgalom. Közel 4,4 ezer km kerékpárút kiépítését is megcélozta, hogy ezáltal is népszerűsítsék a környezettudatos közlekedést.

Ez a projekt pozitívan hatott a határátkelők műszaki felszereltségére, s a megépített kerékpárutaknak köszönhetően Szlovákia felől és felé megkönnyítette, s biztonságosabbá tette a személyi forgalmat a kerékpárosok számára, lehetőséget adva akár családok számára hétvégi kikapcsolódásként kerékpártúrákat szervezni.

6. ArtSpace - A HATÁRON ÁTNYÚLÓ KULTURÁLIS MŰVÉSZETI TÉR - 724,636.04 EUR - határokon átnyúló kulturális összefogás, fő feladata egy platform létrehozása a cél régiók népszerűsítésére, mint közös idegenforgalmi célpontra, amely alapját képezi a közös kulturális eseményeknek, a helyi idegenforgalmi termékek (kézműves termékek, borászat és gasztronómia) piaca megteremtésének, valamint a promóciónak és képzési tevékenységeknek a kulturális vezetők és a helyi termelők számára.

Ennek a projektnek az egyik nagy pozitív hatása, hogy a határ más-más oldalán élő szakembereket összehozta, ismeretanyag cserére, s szakmai megbeszélésekre adott lehetőséget egymást fejlesztve.

7. ReBuiltHeritage - A FELSŐ-TISZA ÉPÍTETT ÉS SZELLEMI ÖRÖKSÉGÉNEK TÁRHÁZA - 811,804.17 EUR, rendezvényturizmus eseményeinek bővítése, új helyszínek létrehozása, tájházak építése. A hagyományok őrzése és ápolása, ismeretanyagok cseréje határokon átívelő szakmai találkozók (workshopok) keretében, eltűnőben lévő szakmák (kovácműhelyek, lenvászon készítés, gyapot fésülés) újraélesztése

Nagyon fontos mérföldkövet tett le ez a projekt véleményem szerint, mivel Kárpátalján még nagyon sok helyen őrzik a hagyományokat, viszont nem volt biztosítva lehetőség, hogy művelőik szélesebb körben bemutassák, s tovább adhassák ezt az ismeretet az érdeklődőknek.

8. SMAR.T.OURISM - A KASTÉLYOK TEMATIKUS ÚTVONALA - 336,474.42 EUR - turisztikai információs pontok és irodák létrehozása a várak/kastélyok bemutatására minél szélesebb körben való ismertetésük céljából a tematikus útvonalon, minden érintett régióban

9. Carpathian Mobility - A HOZZÁFÉRHETŐSÉG ÉS A MOBILITÁS JAVÍTÁSA AZ SK-UA HATÁRRÉGIÓBAN - 1,033,842.47 EUR - kerékpárutak kiépítése és felújítása, a környezetbarát közlekedés népszerűsítése a környezet és a természeti kincsek megóvása céljából.

Mivel napjainkban nagy hangsúlyt fektetünk a fenntarthatóságra, a megújuló energiára. Így ez a projekt nagy horderővel bír, mivel az elavult kerékpárutakat célozta meg, s nem csak felújították azokat, hanem ki is bővítették, valamint több töltőállomást telepítettek az elektromos autózás számára.

10. ANCESTORS - AZ ŐSÖK UTAZÁSA - 580,115.24 EUR - a történelem folyamán szétszakadt családok felkutatása és egyesítése genetikai alapon a hagyományok megőrzése végett. A hagyományok ismeretének megőrzése és továbbadása néprajzi központok létrehozásával.

11. Via Tisa - KÖZÖS TURISZTIKAI ÉRTÉKEK FELTÁRÁSA, FEJLESZTÉSE ÉS NÉPSZERŰSÍTÉSE, KÉPZÉS ÉS HÁLÓZATÉPÍTÉS A HATÁR MENTI TÉRSÉGBEN - 471,778.20 EUR - határokon átnyúló szakember képzések, ismeretek megosztása, új turisztikai attrakció létrehozása, népszerűsítése különböző média felületek segítségével. Új platformok kialakítása, mely a régió kulturális örökségeit még részletesebben és még szélesebb körben bemutatja, s népszerűsíti azt, ezáltal is még vonzóbbá téve a turisták számára.

12. CULTURE SPACES 4 EVENT TOURISM - A HELYI KULTURÁLIS ÉS TÖRTÉNELMI ATTRAKCIÓKRA ÉPÜLŐ RENDEZVÉNYTURIZMUS FEJLESZTÉSE NAGYECSED ÉS PERECHYN EGYÜTTMŰKÖDÉSÉBEN - 721,306.12 EUR - rendezvényturizmus feltételeinek kialakítása, s életre keltése 2 határmenti településen. Kissé lokálisabb jelleggel bír, viszont jelentős turisztikai vonzerő potenciált hordoz magában.

RO-UA innovációs pályázat

Ezen pályázatok elsősorban az egészségügyre és a katasztrófa elhárításra fókuszáltak, viszont egy a turizmus számára fontos innovatív pályázatot mégis ki kell emelnünk:

1. SPOT – A Szamos-síkság közös kulturális és történelmi öröksége határokon átnyúló népszerűsítésének elősegítése - 257.380,65 EUR - új turisztikai attrakciók létrehozása, többek között a gecsei pajtaszínház megalapítása, mely egyedüli Kárpátalján a maga nemében. (JTS of the ROUA CBC Programme: 2014-2020)

4. Előnyök és hátrányok a turizmus szempontjából

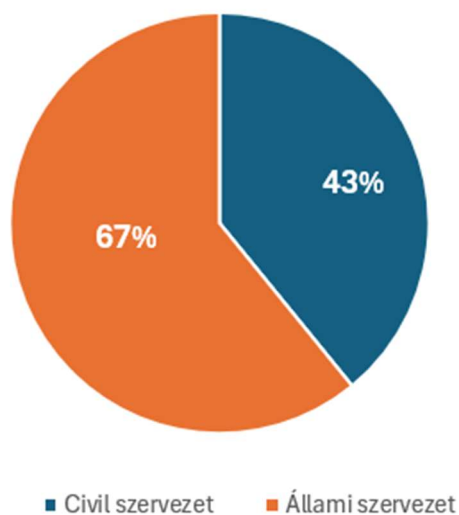
A pályázati időszak 2007-től napjainkig 3 szakaszra bontható a kiírások alapján.

Az első szakasz, amely 2007 és 2013 között zajlott, Kárpátalja 31 pályázatában vett részt, ezek közül 8 a turizmust érintette. E pályázatok előnye abban rejlett, hogy jelentős pozitív impulzusokat nyújtottak Kárpátalja turizmusban részt vevő szereplőinek az infrastrukturális fejlődés korai szakaszában, mivel a régió jelentős lemaradásban volt a szomszédos, már EU-tag határ menti területekhez képest. A hátránya abban rejlett, hogy a pályázható összegek nagysága miatt az önerő mértéke komoly terhet jelentett, így a kisebb vállalkozások nem tudtak részt venni a projektekben. Csak nonprofit szervezetek pályázhattak.

A második szakasz 2014 és 2020 között jelentős érdeklődést generált, különösen a turizmus területén. Ekkor Kárpátalja 66 pályázatban vett részt a HUSKROUA program keretében, ami a korábbi 8-hoz képest jelentős előrelépés volt. 38 projekt érintett közvetlenül vagy közvetve a turizmus szempontjából. Épp ezért fókuszál a kérdőív is erre az időszakra, s próbálja maximálisan lefedni a teljes régióban tevékenykedő szervezeteket.

Ennek a szakasznak is megvoltak a maga előnyei és hátrányai. Az előnyök között említhető, hogy több olyan szervezet alakult, amely összefogta a turizmusban érdekelt szereplőket (4. ábra), így lehetőség nyílt az önerő előteremtésére is.

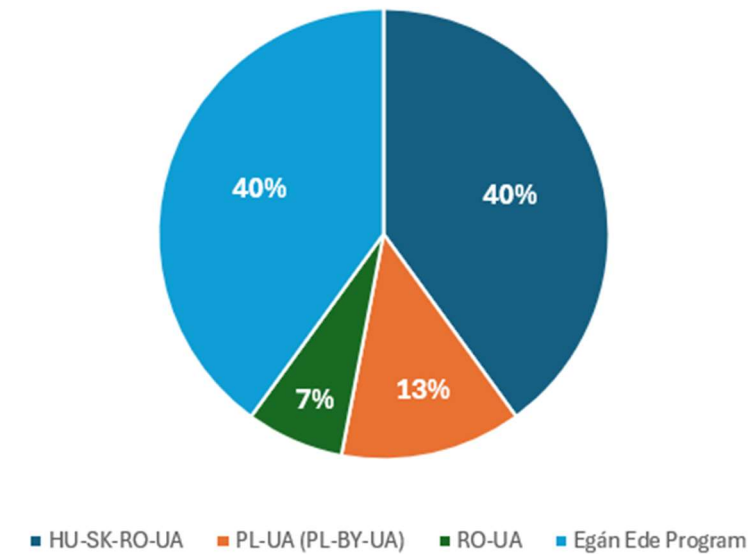
4. **ábra:** Pályázatokban részt vevő szervezetek megoszlása

Forrás: kérdőíves lekérdezés

A megkérdezett szervezetek nemzetközi programokban való érintettsége az 5. ábrán látható.

5. ábra: Nemzetközi programok megoszlása, melyekben érintettek voltak a megkérdezett szervezetek 2014–2021 között

Forrás: kérdőíves lekérdezés

Az eredmény arra mutat rá, hogy némelyik szervezet több programban is érintett volt.

Ugyanakkor hátrányként jelentkezett, hogy a projektek megvalósítását hátráltatta a 2014-es Euromajdan utáni donyecki és luhanszki geopolitikai konfliktus, a globális Covid-19-pandémia, valamint a 2022-ben kirobbant orosz–ukrán háború, amely közel egy évre leállította a projekteket.

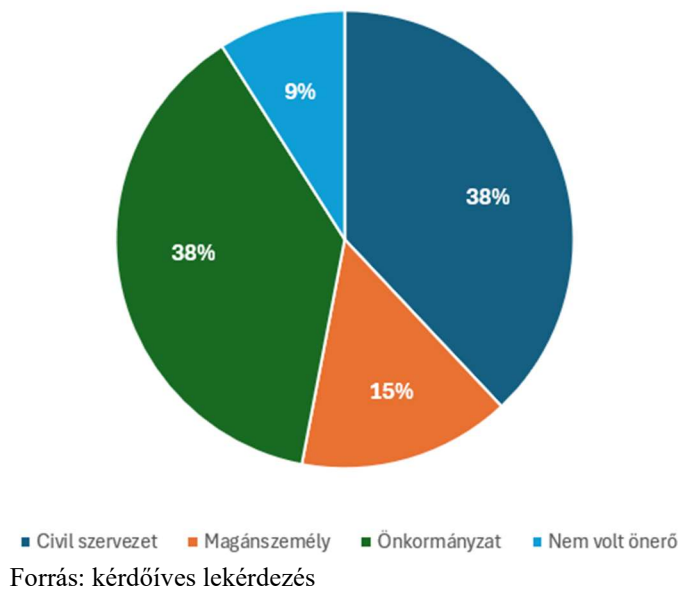
Az első szakaszhoz képest az érdeklődés jelentősen megnövekedett, és már egyes KKV-k támogatására is lehetőség nyílt.

A harmadik szakasz – amelyet 2021-ben hirdettek meg, és várhatóan 2027-ig tart – fogja igazán megmutatni, hogy milyen hatással van a 2022 óta tartó háború Kárpátalja turizmusára. Az első pályázati leírások már elindultak.

Negatív, késleltető hatások a projektek megvalósításában

Négy jelentős késleltető tényező volt tapasztalható a második szakasz projektjei kapcsán Kárpátalján, melyek a következők:

1. Covid-19 – a legtöbb projekt közel egy évre leállt a határvár, a távolságtartás, a kijárási tilalmak és egyéb korlátozások miatt, számos vállalkozás pedig átmenetileg vagy végleg bezárt.
2. Pénzügyi jogszabályok – a külföldről érkező utalások szigorú ellenőrzése és korlátozása a pénzmosás és a terrorizmus finanszírozásának megakadályozása érdekében, ami lassította a projektek támogatásának kifizetését. A 40. ábrán látható, hogy milyen forrásból biztosították a 10%-os önerőt.

6. ábra A szervezetek forrása az önrész fedezésére

3. Háború kitörése – a hirtelen munkaerőhiány, mivel sokan külföldre távoztak, vagy nem tértek haza. Ezt követően a menekültáradat miatt a szálláshelyek megteltek, a beszállítók működése szünetelt, ami megnehezítette az alapanyagok beszerzését. Kezdetben a pályázatokra kapott pénzek felvétele is problémás volt a bankokban, és az árfolyamváltások is kedvezőtlenül hatottak, mivel a bankok jelentős jutalékokat vontak le „valutaváltási és kezelési költség” címszó alatt, miközben az árak drasztikusan emelkedtek. A RO-UA programban el is törölték a 10%-os önerőt az ukrajnai partnereknek a háború kitörése következtében.

4. Az Ukrán Legfelső Tanács 2015. február 5-én elfogadta a hromadák (önkormányzati egységek, községek) önkéntes létrehozásáról szóló jogszabályt, amely a decentralizáció céljait szolgálta. A törvény célja a helyi önkormányzatok hatáskörének bővítése és Ukrajna közigazgatási struktúrájának átalakítása volt. Ennek keretében a korábbi közel 11 ezer helyi önkormányzat helyett 1470 új hromadát alakítottak ki, amelyek az ukrán közigazgatási rendszer legkisebb egységeit képezik. A járási struktúra is átalakult, a korábbi 490 járás helyett 136 új járás jött létre. A társulások központja olyan település lehet, amely a társulás területének földrajzi középpontjához közel helyezkedik el, és megfelelő infrastruktúrával rendelkezik az adminisztratív központi funkciók ellátásához. A községeket a székhelyükről nevezik el, amelyek lehetnek városi községek (miszka hromada), városi jellegű községek (szeliscsna hromada) és falusi községek (szilszka hromada). A hromadák létrehozása nem befolyásolta a részt vevő települések rangját (Ukrajnai közigazgatási reform, Wikipedia).

2020 áprilisáig ezer hromada alakult meg, végül a létrejött hromadék végleges száma 1470 lett, amit az ukrán kormány 2020. június 12-én hagyott jóvá.

ÖSSZEFOGLALÓ

A tanulmány Kárpátalja turizmusának fejlődését és az EU által támogatott projekteket mutatja be, amelyek különböző innovatív megoldásokkal igyekeznek növelni a térség vonzerejét, miközben fenntartható módon fejlesztik a helyi gazdaságot és védik a régió kulturális és természeti örökségét. Az esszé különböző szempontok alapján mutatja be a regionális turizmusban rejlő lehetőségeket és az EU-s programok jövőbeni hatását.

A régió látogatottsága a rendszerváltást követően évről évre növekvő tendenciát mutatott, különösen a környező országok turistái részéről, például Magyarország, Lengyelország és Románia irányából. Ugyanakkor, a térség turizmusa az alacsony szintű infrastrukturális fejlesztés, a közlekedési problémák, az elavult szálláshelyek és a szűkös szolgáltatási paletta miatt továbbra is jelentős fejlődési lehetőségekkel rendelkezik.

A helyi közösségek gazdasági és szociális helyzete is további kihívások elé állítja a turizmus fejlődését. A magas munkanélküliség, a fiatalok elvándorlása és az alacsony jövedelmi szint olyan tényezők, amelyek gátolják a helyi gazdaság dinamikus növekedését. Azonban Kárpátalja egyedi kulturális és természeti öröksége, valamint az EU által finanszírozott fejlesztési programok révén lehetőséget ad a fenntartható turizmus modelljének megvalósítására, amely hosszú távon kedvező hatással lehet a régió gazdaságára és közösségeire.

Az EU számos fejlesztési programot kínál, amelyek különböző térségeket és ágazatokat céloznak meg, így Kárpátalja turizmusának fejlődése is részesülhet az EU-s támogatásokból. Az EU-s projekteket különböző célokra lehet felhasználni: a közlekedési és infrastrukturális fejlesztések javítására, a fenntartható turizmus népszerűsítésére, valamint a helyi közösségek és vállalkozások bevonására. Az EU többek között olyan programokat finanszíroz, amelyek lehetővé teszik a határon átnyúló együttműködést, a kulturális örökség védelmét, valamint a környezetbarát turizmus fejlesztését.

A régió számára az EU-s projektek egyedülálló lehetőséget adnak arra, hogy új technológiákat és megoldásokat alkalmazzanak a turizmus fejlesztésében, miközben elősegítik a helyi gazdaság diverzifikációját. Ezen kívül az EU a fenntarthatóság és az innováció iránti elkötelezettsége révén olyan projekteket indít, amelyek figyelembe veszik a helyi közösségek igényeit és az ökológiai hatásokat is.

Az EU-s projektek egyik legfontosabb aspektusa az innováció, különösen a digitális technológiák integrálása a turizmusba. A modern digitális eszközök – mint például mobilalkalmazások, online foglalási rendszerek és interaktív túrák – lehetőséget biztosítanak arra, hogy a turisták könnyebben hozzáférhessenek a szükséges információkhoz, jobban megtervezhessék útjukat, és egyedi élményeket tapasztalhassanak meg. Kárpátalján egyre inkább elterjednek azok a digitális platformok, amelyek segítik a turistákat abban, hogy online foglalásokat végezzenek, helyi eseményekről tájékozódjanak, és visszajelzéseket osszanak meg a látottakról.

A digitális technológia alkalmazása mellett az EU-s projektek a fenntartható turizmus irányába is elmozdítják Kárpátalját. Az aktív pihenés (túrázás, kerékpározás, síelés) és a természetvédelmi területek fejlesztése központi szerepet kapnak, mivel ezek a tevékenységek vonzóvá teszik a régiót a környezettudatos turisták számára. A természetvédelmi területek, mint a Kárpátok hegyei és védett parkjai, olyan különleges élményeket kínálnak, amelyek szoros összhangban állnak a fenntartható turizmus értékeivel.

A kárpátaljai turizmus egyik legnagyobb vonzereje a helyi kulturális és etnikai sokszínűség, amely a térség történelméből és lakosságának hagyományaiból ered. Az EU-s projektek nemcsak az infrastruktúra fejlesztésére, hanem a kulturális örökség védelmére és népszerűsítésére is összpontosítanak. A helyi közösségek aktív bevonása, a tradicionális kézműves mesterségek népszerűsítése és az autentikus kulturális programok megvalósítása segíthet megőrizni a régió egyedi identitását.

Az EU-s támogatások lehetőséget adnak arra, hogy a helyi közösségek közvetlenül részt vegyenek a turizmus fejlesztésében, így nemcsak a turisták számára biztosítanak autentikus élményeket, hanem gazdaságilag is hozzájárulnak a térség fejlődéséhez. A helyi vállalkozások, mint például a kis családi panziók, kézműves boltok vagy éttermek, közvetlenül profitálhatnak az új turisztikai áramlatokból.

A fenntartható turizmus kulcsszerepet játszik Kárpátalja jövőjében, különösen az EU-s támogatások révén. A projektben részt vevő helyi és nemzetközi szervezetek mind arra törekednek, hogy a régió turizmusát ne csak gazdasági szempontból fejlesszék, hanem olyan módon, hogy közben megőrizték a természeti és kulturális értékeket. A fenntarthatóságot figyelembe vevő turizmus nemcsak a természetet védi, hanem a közösségeket is erősíti, lehetőséget adva arra, hogy azok a saját erőforrásaikra támaszkodjanak.

Az EU-s projektek innovatív hatása Kárpátalja turizmusára rendkívül pozitív. A fenntartható turizmus, az infrastruktúra fejlesztése, a digitális technológiák alkalmazása és a helyi közösségek bevonása mind hozzájárulnak ahhoz, hogy a térség egyre vonzóbbá váljon a

turisták számára. Kárpátalja számára a jövőben a siker kulcsa abban rejlik, hogy képes legyen a helyi erőforrások és értékek megőrzésére, miközben a fenntartható fejlesztés irányába halad. Az EU-s projektek folytatásával a régió nemcsak gazdaságilag, hanem kulturálisan és ökológiailag is fejlődhet.

IRODALOMJEGYZÉK

- Az Európai Bizottság (EB) honlapja (2023b): Operational Programme 'South East Europe (SEE)'. Link: https://ec.europa.eu/regional_policy/in-your-country/programmes/2007-2013/hu/operational-programme-south-east-europe-see_en#tab Letöltés időpontja: 2024.09.03.
- Czeglédy, T. (2014). Európa – A centrum-periféria kapcsolat kereskedelmi kérdései; In: Gazdaság & Társadalom, 2014. 6. évf. 3. szám. Szerk: Székely Csaba – Kulcsár László; 3-24. o.; Link: http://publicatio.uni-sopron.hu/732/1/GT_2014_3_01_Czegledy.pdf ; Letöltés ideje: 2024.07.10.
- Egán Ede Kárpátaljai Gazdaságfejlesztési Központ honlapja (eganede.com, 2023a). Pályázati felhívások 2016-2019. Link: <https://eganede.com/?q=palyazati-felhivasok&l=hu> Letöltés időpontja: 2024.08.05.
- Egán Ede Kárpátaljai Gazdaságfejlesztési Központ honlapja (eganede.com, 2023b): Minősített szállások várják Kárpátalján a turistákat. Link: <https://eganede.com/?q=node/75> Letöltés időpontja: 2024.08.05.
- Egán Ede Kárpátaljai Gazdaságfejlesztési Központ honlapja (eganede.com, 2023c): Pályázati eredmények. Link: <https://eganede.com/?q=palyazati-eredmenyek&l=hu> Letöltés időpontja: 2024.08.05.
- EUR-Lex (2007): A Bizottság jelentése az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak a NUTS-rendelet végrehajtásáról (1059/2003/EK rendelet) /* COM/2007/0287 végleges */ Link: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/hu/txt/html/?uri=celex:52007dc0287&from=mt> Letöltés időpontja: 2024.08.06.
- EUR-Lex: Annual report on the implementation of the reform of the structural funds. COM(90) 516 final. Brussels, 15 november 1990. Link: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/txt/pdf/?uri=celex:51990dc0516&qid=1682982196292> Letöltés időpontja: 2024.08.15.
- EUR-Lex: NOTICE TO THE MEMBER STATES laying down guidelines for operational programmes which Member States are invited to establish in the framework of a Community initiative concerning border development, crossborder cooperation and selected energy networks (INTERREG II) (94/C 180/13). Official Journal of the European Communities. No C 180/60, 1.7.94. Link: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/txt/pdf/?uri=oj:joc_1994_180_r_0060_01&qid=1682982196292 Letöltés időpontja: 2024.08.15.
- EUR-Lex: COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE MEMBER STATES of 28 April 2000 – laying down guidelines for a Community initiative concerning trans-European cooperation intended to encourage harmonious and balanced development of the European territory – Interreg III (2000/C 143/08). Official Journal of the European Communities. C143/6. 23.5.2000. Link: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/txt/pdf/?uri=celex:32000y0523\(01\)&qid=1684107752948](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/txt/pdf/?uri=celex:32000y0523(01)&qid=1684107752948) Letöltés időpontja: 2024.08.15.
- Fejes, N. (2019). Kárpátalja gazdasági helyzetének és külgazdasági tevékenységének értékelése a XXI. században. In: LIMES – A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar

- Főiskola tudományos évkönyve. 2019. VI. évfolyam. (177-202. o.) ISSN 2411-4081. II. RF KMF, Beregszász. Link: https://dspace.kmf.uz.ua/jspui/bitstream/123456789/2026/1/Fejes_N_Karpatalja_gazdasagi_helyzetenek_es_kulgazdasagi_2019.pdf Letöltés időpontja: 2023.11.20.
- Fejes, N. (2022). Válságból válságba – az Ukrán gazdaság előző évtizede; In: Acta Academiae Beregsasiensis. Economics (134-146. o.); II. RF KMF, Beregszász, 2022; Link: <https://aab-economics.kmf.uz.ua/aabe/issue/view/1/8> Letöltés időpontja: 2023.11.20.
- Fejes, N. (2023). A magyarországi és az EU-s fejlesztési források szerepe Kárpátalja megyehatárokon átnyúló fejlesztéspolitikai kapcsolataiban; Doktori értekezés, Budapest.
- Heil P., & Nagy, S.G. (2013): A kohéziós politika elmélete és gyakorlata. Kiadó: Akadémiai Kiadó Zrt.
- HUSKROUA CBC Program 2007-2013 honlapja: Programme area. Link: http://www.huskroua-cbc.net/en/programme_area Letöltés időpontja: 2023.11.10.
- HUSKROUA CBC Program 2014-2020 honlapja: Közös Operatív Program (KOP). 2015. Link: <https://huskroua-cbc.eu/documents/programme-documents> Letöltés időpontja: 2023.11.10.
- HUSKROUA CBC Program 2014-2020 honlapja: Programme Area; Link: <https://huskroua-cbc.eu/about/programme-area> Letöltés időpontja: 2023.11.10.
- HUSKUA CBC Program 2004-2006 Link: <http://www.huskroua-cbc.net/en/news/closing-conference-for-the-ukrainian-awarded-projects-of-the-hungary-slovakia-ukraine-neighbourhood-programme-2004-2006-was-held-on-17-and-18-march-2010/44> Letöltve: 2023.11.10.
- Kárpátaljai Megyei Tanács honlapja – Закарпатська обласна рада (Zakarpata.rada.gov.ua, №1220/2015): Нормативні документи – Рішення ради; VI. сесія, 21. сесія: Про Регіональну стратегію розвитку Закарпатської області на період до 2020 року; №1220; Ungvár, 2015.03.06; Link: <https://zakarpata.rada.gov.ua/normatyvni-dokumenty/rishennya-rady/vi-sklykannya/21-sesiya-06-03-2015/> Letöltés időpontja: 2023.11.22.
- Kengyel, Á. (2010). Kohézió és finanszírozás; Akadémiai Kiadó; Budapest, 2008.
- Lengyel, I. (2010). Regionális gazdaságfejlesztés – Versenyképesség, klaszterek és alulról szerveződő stratégiák; Akadémiai Kiadó Zrt.; Budapest.
- PLBYUA CBC Program 2014-2020 honlapja: Programme area 2014-2020. Link: <https://www.pbu2020.eu/en/pages/192> Letöltés időpontja: 2023.11.11.
- PLBYUA CBC Program 2014-2020 honlapja (JOP): Programme document – The ENI Cross-Border Cooperation Programme Poland-Belarus-Ukraine 2014-2020. 5th revision. In force from 9 December 2022. Link: https://www.pbu2020.eu/en/pdfviewer?url=../../files/uploads/JOP/JOP_PBU14-20_v.9.12.2022.pdf#book Letöltés időpontja: 2023.11.11.
- ROUA CBC Program 2014-2020 honlapja: About The Programme. Link: <https://ro-ua.net/en/about-the-programme#project-call> Letöltés időpontja: 2023.11.11.
- ROUA CBC Program 2014-2020 honlapja: Awarded projects. Link: <https://ro-ua.net/en/about-the-programme/awarded-projects> Letöltés időpontja: 2023.11.11.
- ROUA CBC Program 2014-2020 honlapja: Managing Authority Ministry of Regional Development and Public Administration, Romania (2023): Joint Operational Programme Romania – Ukraine 2014-2020. Link: <https://ro-ua.net/images/Programme/0-Romania-Ukraine-JOP-approved1.pdf> Letöltés időpontja: 2023.11.11.

- Ukrajna Legfelső Tanácsának jogtára – Верховна Рада України: Законодавство України (Zakon.rada.gov.ua, № 385-2014-п): Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року; № 385-2014-п; Kijev, 2014.08.06. Link: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF#n11> Letöltés időpontja: 2023.12.12.
- Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség (UMDSZ): Kárpátalja magyarlakta térségeinek gazdaságfejlesztési koncepciója. Beregszász – 2016. Link: <https://www.umdsz.com.ua/uploads/csatolmanyok/Egyeb/fejlesztési-hatarmenti-program-umdsz.pdf> Letöltés időpontja: 2023.12.12.
- VÁTI Magyar Regionális Fejlesztési és Urbanisztikai Közhasznú Társaság (2004-2006): Határok nélkül – Magyarország-Szlovákia-Ukrajna Szomszédsági Program keretében megvalósult fejlesztések – 2004-2006; Szerk.: Rapi Katalin. Budapest
- Ukrajna közigazgatási reform: https://hu.wikipedia.org/wiki/Ukrajnai_k%C3%B6zigazgat%C3%A1si_reform Letöltés időpontja: 2024.06.15.